

СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

О.О. Малишев,

к.ю.н., старший науковий співробітник
Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України

СКАРБИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ НА ТЕРЕЗАХ НІДЕРЛАНДСЬКОЇ ТЕМІДИ: РЕФЛЕКСІЇ НАПЕРЕДОДНІ АПЕЛЯЦІЙНОГО РІШЕННЯ У СПРАВІ ПРО СКІФСЬКЕ ЗОЛОТО

У статті дається юридичний аналіз справи про повернення в Україну скіфського золота з нідерландського Музею Аларда Пірсона. Розглядаються аргументи сторін у процесі та позиція суду першої інстанції, виражена в рішенні від 14 грудня 2016 року. Зроблено висновки щодо врахування уроків цієї справи Україною в майбутньому.

Ключові слова: скіфське золото, повернення культурних цінностей, окупація Криму, право Нідерландів.

Ukrainian National Treasures in the Balance of Dutch Themis: Reflections on the Eve of the Pronouncement of the Appeal Judgement on the Scythian Gold Case

In this article the juridical analysis of the case on the return of the Scythian Gold from the Dutch Allard Pierson Museum back to Ukraine is made. Arguments of the parties in this process and the first-instance court's position expressed by its judgement of 14 December 2016 are reviewed. Some future-oriented conclusions on taking into account the lessons learnt from such experience are drawn.

Key words: Scythian Gold, return of the cultural property, occupation of the Crimea, Dutch law.

Справа про скіфське золото перебуває під постійною увагою української преси та суспільства загалом. І цей інтерес лише зростає у світлі того, що вже незабаром очікується оголошення рішення апеляційного суду. Разом з тим, із нюансами перебігу процесу, позицією та аргументами сторін ми майже не знайомі. Найцікавішим у цьому суді нам видається те, що нідерландська юстиція знайшла спосіб оминати вирішення питання, кому саме має в підсумку належати золото. Також, до того, як ми мали змогу ознайомитись із рішенням першої інстанції від 14 грудня 2016 р., нам було зовсім незрозуміло, чому на Україну як на сторону, яка виграла, було покладено обов'язок компенсувати нідерландській стороні чималі витрати зі зберігання золота впродовж судового провадження.

Нагадаємо хронологію подій. Українське золото (загалом понад 2000 експонатів) з п'яти музеїв України (Центральний музей Тавриди, Керченський історико-культурний заповідник, Бахчисарайський державний історико-культурний заповідник, Національний заповідник «Херсонес таврійський» та Національний музей історії України) перебувало за кордоном від 2013 р. в рамках виставки «Crimea – the Golden Island in the Black Sea». З 3 липня 2013 р. по 19 січня 2014 р. виставка проходила в Рейнському краєзнавчому музеї (м. Бонн, ФРН). З 6 лютого 2014 р. розпочалася виставка у Музеї Аларда Пірсона Амстердамського університету, яка за початковим планом мала завершитись 28 травня того ж року, але ще в 2013 р. Міністерство культури України дозволило її продовження до 31 серпня 2014 р.

Як відомо, наприкінці лютого 2014 р. Крим був окупований Росією і перебуває в цьому стані досі. Вже після незаконного проголошення Криму 18 березня частиною Росії, 31 березня Міністерство культури України надіслало листа до відповідного нідерландського музею з вимогою дострокового повернення колекцій до України. До вересня 2014 р. Україна письмово повторила цю вимогу ще принаймні шість разів. Натомість Росія нібито від імені чотирьох згаданих кримських музеїв заявила вимогу повернути колекції до Криму після завершення виставки.

Обидві сторони у своїх листах посилалися на умови договорів, укладених між відповідними музеями та нідерландською стороною. Так, з одного боку, у договорах було зазначено, що відповідні музейні предмети і колекції належать до державної частини Музейного фонду України, тобто є державною власністю України. З іншого боку, сторонами договорів була не Україна як держава, а конкретні музеї, і в усіх договорах вказувався обов'язок іноземної сторони повернути експонати саме відповідній стороні договору. Натомість листами від 14 липня 2014 р. Музей Аларда Пірсона дав знати українській стороні та кримським музеям, що він призупиняє свій обов'язок щодо повернення колекцій і після завершення виставки тимчасово зберігатиме відповідні предмети у себе. Музей обґрунтовував свою позицію ст. 37 Книги 6 Цивільного кодексу Нідерландів, суть якої зводиться до того, що боржник може призупинити виконання зобов'язання, якщо має сумніви, кому саме слід здійснити платіж. Подібний зміст має і ч. 2 ст. 527 ЦК України, яка передбачає право боржника вимагати докази належності особи кредитора. Тож після 31 серпня до України було повернуто лише ту частину колекції, яка належала Національному музею історії України, а решту предметів було опечатано та залишено на зберіганні в Музеї.

19 листопада до Окружного суду Амстердама було подано спільний позов чотирьох кримських музеїв щодо повернення експонатів до Криму. Україна згодом вступила у справу як третя особа, заперечуючи проти позову, але не заявляючи зустрічного позову. Така пасивна роль була зумовлена бажанням зберегти імунітет згідно з Конвенцією ООН 2004 р. про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності. Після цього Амстердамським університетом, який представляє в суді Музей Аларда Пірсона, був поданий зустрічний позов до позивачів та третьої особи. У зустрічному позові Університет обґрунтовував правомірність дій щодо утримання в себе золота та вимагав покласти на відповідачів за його позовом судові витрати та всі витрати, пов'язані зі зберіганням колекцій у Музеї Аларда Пірсона.

Росія формально ніяк не демонструвала своєї участі в процесі. Позивачами виступили чотири названі на початку статті Кримські музеї, які фігурують у справі під ще українськими назвами як юридичні особи, створені на підставі законодавства України. На думку російської сторони, події в Криму жодним чином не мали позначитись на статусі юридичних осіб, що засновуються на приватному праві. Хоча право власності України на золото позивачами особливо не заперечувалось, вони називали це право «голою власністю», а себе узуфруктаріями колекцій, яким передано право володіння і користування майном, і ці права голий власник нібито не може відібрати впродовж дії узуфрукту. Тут вбачається спроба представити категорії господарського права України в термінах романської правової сім'ї, адже Нідерланди, попри свою германськість, зазнали визначального впливу французького цивільного права. Так, нідерландський термін «bloot eigenaag» (гола власність) є дослівним перекладом французького «nue-proprété». Українське господарське право говорить не про голу власність та узуфрукт, а про право повного господарського відання та право оперативного управління і сутність цих радянських інститутів зовсім інша, адже вони виходять із необхідності забезпечення пріоритету майнових прав держави. В теорії це питання з'ясовано достатньо чітко, але стаття 137 ГК України, де говориться, що право оперативного управління охороняється відповідно до положень, встановлених для права власності, та наводиться по суті обмежений перелік підстав для втручання власника в це право, не дає змоги просто так відкинути твердження російської сторони, що законодавство України не встановлює привілеїв для голої власності.

Утім, як зазначено на початку статті, суд першої інстанції дуже витончено відійшов від питання про майнові права сторін на скіфське золото через переведення спору в річище процедури повернення незаконно

вивезених культурних цінностей, передбаченої Конвенцією ЮНЕСКО 1970 р. про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та переданню права власності на культурні цінності. Навколо тлумачення цієї Конвенції багато в чому будується рішення суду першої інстанції від 14 грудня 2016 р. Суд порівнює тексти Конвенції англійською та нідерландською, використовує для тлумачення її положень не ратифіковану ні Україною, ні Нідерландами Конвенцію УНІДРУА 1995 р. про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності, цитує законодавство ЄС, України і Нідерландів, а також доктринальні джерела. На підставі комплексного тлумачення всього цього суд прийшов до висновку, що з огляду на вплив строку українського експортного свідоцтва колекції скіфського золота набувають правового режиму незаконно вивезених культурних цінностей. Нідерландський цивільно-процесуальний кодекс містить окрему частину з низки статей, де дуже завбачливо були сформульовані спеціальні норми саме щодо розгляду судових справ про повернення культурних цінностей. І дуже вдалим чином співпало, що Кодекс передбачає повернення відповідних цінностей державі походження, тобто тій, яка видала експортне свідоцтво. Натомість вирішення питання, кому ці цінності належать Кодекс повністю покладає на компетентний суд держави походження.

Таким чином, не констатуючи «українськість» скіфського золота, щоб не образити Росію, суд першої інстанції зміг вирішити справу на користь України. Разом із тим, оскільки суд розглянув спір не про майнові права, а щодо процедури повернення культурних цінностей, Україна, на думку суду, в рамках цього процесу не користується юрисдикційним імунітетом, натомість згідно з Конвенцією ЮНЕСКО 1970 р. на Україну мають бути покладені всі витрати, пов'язані з супроводом повернення культурних цінностей, зокрема чимала сума у 111 тис. євро за тимчасове зберігання колекцій у Нідерландах. Кримські музеї, натомість, зобов'язано сплатити лише 2800 євро судових витрат.

Оголошення рішення апеляційного суду мало відбутися у день нашої конференції – 11 червня 2019 р., але в останній момент цю подію перенесли на 16 липня 2019 р. Такі несподіванки жодним чином не вселяють оптимізму. Втім, читач ознайомиться із змістом статті тоді, коли рішення вже буде прийняте, його резолютивна частина та аргументація можуть відрізнятись від того, що було в рішенні першої інстанції. Утім, аналіз вже першого рішення демонструє певні недоліки нашого законодавства та організаційного механізму охорони культурної спадщини. Виклики та ексцеси нашого часу дають змогу поглянути на цей

механізм дещо по-новому і вжити заходів для того, щоб захистити наші найцінніші скарби та передати їх у майбутнє вдячним нащадкам.

Використані джерела та література:

1. Uitspraken. ECLI:NL:RBAMS:2016:8264.

URL: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBAMS:2016:8264>

В.І. Милько,

к.і.н., старший науковий співробітник
Інститут історії України НАН України

**ФІНАНСУВАННЯ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА
ПОЧАТКУ ХХ СТ.: РОЛЬ ДОТАЦІЙ, СУБСИДІЙ ТА ПОЗИК В
ОСВІТНЬОМУ БЮДЖЕТІ**

Проаналізовано особливості освітньої діяльності повітових земств України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Основну увагу акцентовано на регіональних відмінностях. Доведено, що у зазначений період для всіх губерній були характерні: нерівномірний розвиток мережі початкових навчальних закладів, наявність серйозних коливань у обсягах освітніх бюджетів та розмірах заробітної плати вчителів. Причинами розбіжностей стала фінансова самостійність повітових земств та недостатня зацікавленість міністерства в їх підтримці.

Ключові слова: земство, початкова освіта, самоврядування, навчальний заклад, субсидія.

***Financing of Land Schools in the Late 19th – Early 20th Century: the
Role of Grant-in-Aid, Subsidies and Loan***

Peculiarities of educational activity of Ukrainian county zemstvos in the second half of the 19th – the beginning of the 20th century have been analyzed. The main attention has been paid to the regional differences. It has been proved that for a specified period for all provinces was typical uneven development of the network of primary schools, the presence of serious fluctuations in the volume of educational budgets, and the amount of teachers' salary. The reasons for the discrepancy were the financial autonomy of county zemstvos and the lack of interest of the ministry in their support.

Key words: zemstvo, primary education, self-governance, educational institution, subsidy.

Повітові земства більш-менш системно опікуватися освітою почали фактично лише від початку 1870-х рр., а подекуди і пізніше, витрачаючи на ці потреби лише по декілька тисяч рублів. Уже із цього періоду можна виокремити певні репрезентативні регіональні відмінності цієї діяльності.